

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З РІЗНОВІКОВОЮ ГРУПОЮ УЧНІВ

У статті представлено результати дослідження впливу педагога на рівень різновікових взаємин молодших школярів. Виявлено залежність їх від розуміння педагогами цієї проблеми. Встановлено, що ставлення педагога до молодших і старших за віком учнів, стиль його спілкування з дітьми різного віку стають моделлю поведінки його учнів.

Ключові слова: *різновікові взаємини, різновікова група, спільна діяльність, стиль педагогічного спілкування.*

Постановка проблеми

Сучасний рівень освіти зорієнтований, насамперед, на формування громадянина як носія гуманістичних моральних цінностей та ідеалів, як особи, здатної однаково успішно знаходити порозуміння з різними поколіннями довколишніх людей, що є необхідною умовою консолідації цивілізованого суспільства. Нині шкільна система виховання потребує створення в навчальному закладі цілісного гуманітарного простору на основі трансформації самого шкільного середовища, поєднання окремих учнів школи у великий шкільний колектив, пов'язаний дружніми різновіковими стосунками. Організація колективу початкової школи передбачає врахування системи різновікових взаємин учнів, спирається на формування в дітей необхідних для цього мотивів, знань, умінь і навичок через здійснення психологічно обґрунтованого педагогічного керівництва цими процесами.

За свідченням учених [1; 3; 4; 8], характер міжособистісних взаємин та оцінювання дитини товаришами у молодшому шкільному віці визначальною мірою детермінуються позицією найбільш референтної особи — вчителя. Тобто авторитет учителя є одним із провідних соціальних чинників, під впливом яких формуються взаємини молодших школярів. Педагог своїми діями впливає на ставлення дитини до довколишніх людей, задає морально-ціннісний ґрунт для розвитку її гуманних почуттів. Враховуючи вищесказане, робота з вчителями є необхідною, оскільки вплив педагога на зростаючу особистість молодшого школяра важко переоцінити.

Метою цієї статті є висвітлення результатів дослідження, спрямованого на виявлення впливу педагога на рівень різновікових взаємин молодших школярів.

Завдання статті: встановити рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин; виявити ставлення педагогів до старших і молодших учнів у класі.

Виклад основного матеріалу

У характеристиці взаємин дитини молодшого шкільного віку важливе місце посідають погляди вчених на структуру міжособистісних стосунків молодшого школяра. У молодшому шкільному віці відбувається розподіл системи соціальних взаємин на три відносно самостійних сегменти: дитина — вчитель, дитина — батьки, дитина — ровесники (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, О. Кравцова, В. Мухіна та ін.). Система «дитина — вчитель» стає центром життя дитини, від неї залежить засвоєння моральних понять і вироблення відповідних навичок.

Як бачимо, згадані автори не виокремлюють напрям взаємин молодшого школяра з дітьми різного віку, що становить помітну прогалину в комплексі досліджень системи міжособистісних взаємин учнів початкової школи. Взаємини молодшого школяра з дітьми різного віку виступають необхідною складовою загальної системи його зв'язків з довколишніми людьми. Водночас основні напрями взаємин дитини досліджені з різною мірою глибини та повноти.

Найповніше висвітлення в дослідженнях знайшли особливості взаємин дитини з дорослим (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Істратова, Г. Костюк, В. Кушнірюк). У згаданих працях засвідчено визначальну роль дорослого у психічному та особистісному розвитку дитини.

Фундаментальне дослідження взаємин дитини з дорослим у контексті розвитку її вищих психічних функцій належить Л. Виготському [4]. Взаємини з дорослим, які з'являються з перших днів життя дитини, є джерелом її психічного розвитку і зумовлюють його впродовж усього періоду дитинства, вважає вчений.

Однією з перших соціальних потреб дитини є потреба у спілкуванні та спільній діяльності з дорослим, вважають Д. Ельконін [14], М. Лісіна [10], Л. Божович [3] та ін.

Потреба дитини у взаєминах з дорослим є предметом досліджень сучасних учених, результати яких підтверджують концептуальні погляди попередників. Результати досліджень В. Кушнірюка [7] свідчать, що колектив одноліток не може компенсувати дефіцит спілкування дитини з дорослим. О. Істратова [6, 56] доводить, що у становленні особистості дитини визначальною є система спілкування її з дорослим.

Провідними різновидами взаємин молодшого школяра з дорослим є ті з них, що за змістом є оцінними. Дослідження особливостей формування в дитини самоповаги, впевненості в собі, адекватної самооцінки вказують на суттєве значення у цьому процесі оцінювання дорослого [3; 78; 14]. Оцінювання дорослих, на думку Д. Ельконіна [14], є визначальною умовою появи у дитини первинних етичних уявлень.

Відсутність потреби молодшого школяра в оцінюванні дорослого розглядається Ю. Гіппенрейтер [5] як відставання особистісного розвитку, що породжує низку проблем у навчальній діяльності та взаєминах з учителем.

Молодші школярі шукають заохочення, схвалення дорослих в усіх справах. Значущість оцінювання дорослих для молодших школярів зумовлює особливу їхню вразливість до впливів значущих осіб — батьків і вчителів. Дитина обмежує свою поведінку, приховує й пригнічує бажання заради отримання схвалення дорослих (Л. Столяренко [13, 628]).

Важливою для дитини є емоційна складова оцінок дорослого. На думку І. Дубровіної [12, 26], потреба молодшого школяра у взаєминах із дорослим реалізується більш чи менш успішно залежно від характеру спілкування дитини з учителем. Вчена помітила, що важливе значення для дитини мають не тільки оцінки, які виставляє вчитель, а також характер інтонації, якою супроводжується його схвалення чи осуд. Дитина потребує не лише професійних, а й особистісних, щирих ставлень до неї вчителя. Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення вчителя до успішності, дисциплінованості, старанності дитини.

О. Бовть [2] зазначила, що однобічне сприймання позиції вчителя, нерозуміння дітьми його особливої соціальної ролі можуть стати серйозною перешкодою для навчання молодшого школяра. Аналізуючи проблему, вчена виявила цікавий факт: діти, які мають труднощі у взаєминах з учителем, відрізняються низьким рівнем успішності.

Вченими встановлено, що міжособистісні взаємини в колективі молодших школярів значною мірою залежать від ставлення вчителя до кожного учня. Зокрема, Б. Ананьєв [1] підкреслює, що у висловлюваннях педагога дитина відчуває його позицію і відповідно оцінює події, взаємини людей, своїх однокласників і себе самого. В. Давидов [11], Г. Ліпкіна [8] зазначають, що молодший школяр оцінює себе і товаришів, виходячи із суджень учителів. Вчена вважає, що особливості міжособистісної взаємодії вчителя з класом безпосередньо впливають на характер взаємин учнів. Оцінюючи знання, вчитель водночас оцінює й особистість учня, його можливості, місце серед однокласників. Вчена встановила, що лише 10% другокласників орієнтуються на власні судження, а 89% — на судження вчителя. Результати досліджень доводять, що взаємини першокласників здебільшого визначаються вчителем під час організації навчальної діяльності дітей. Оцінювання вчителем успіхів і помилок учнів сприймається однокласниками як основна характеристика особистісних якостей товариша.

Отже, результати теоретичних досліджень виявили, що детермінуючою умовою формування міжособистісних взаємин молодших школярів є характер та інтенсивність спілкування і взаємодії дитини з референтними дорослими, передусім, з учителем (Б. Ананьєв [1], В. Давидов [11], Г. Ліпкіна [8] та ін.).

З метою виявлення ролі вчителя у розвитку різновікових взаємин молодших школярів було використано систему методів: аналіз документів, анкетування, спостереження. Визначення рівня усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин учнів проводилося за допомогою анкети «Чи є Ваш клас різновіковою групою?» та опитувальника «Ваше ставлення до різновікових взаємин учнів». Ставлення

педагогів до старших і молодших учнів у класі ми виявили, використовуючи методику «Психологічні особливості учнів різного віку».

Аналіз результатів анкетування (див. табл.) виявив, що 61,5% досліджуваних педагогів мають низький рівень усвідомлення проблеми різновікових взаємин учнів, вони сприймають усіх учнів свого класу як одноліток, не вбачаючи проблеми у незначній, на їхню думку, різниці у віці дітей.

27% вчителів із середнім рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин учнів помічають суттєву різницю у віці учнів, які навчаються в одному класі, скаржаться на труднощі у вихованні і навчанні учнів, молодших за віком, але не роблять спроб для налагодження ситуації, вважаючи, що з часом, у старших класах, різниця у віці дітей буде не так помітна.

Педагоги з високим рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин (11,5% досліджуваних), розуміючи серйозність ситуації і базуючись на прикладах з власного досвіду роботи, вважають необхідним диференціювати підхід до виховання й навчання старших і молодших дітей, які лише формально є однолітками. Дехто з них вважає взагалі неприпустимим навчання в одному класі дітей з різницею у віці більше від одного року.

Слід зазначити і такий факт: згідно з думкою 82% вчителів, учні не мають знати про різницю у віці однокласників. Педагоги вважають, що це може призвести до приниження старшими учнями молодших за віком. Фактично це є свідченням їх відмови від спеціальної роботи, спрямованої на формування взаємин старших і молодших учнів одного класу.

Як видно з табл., якщо класними керівниками молодших школярів є педагоги з високим рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин, то більшість учнів (84,6% досліджуваних) мають високий рівень різновікових взаємин. У педагогів із середнім рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин більшість учнів мають середній рівень різновікових взаємин (55,1% досліджуваних). Найбільшу кількість досліджуваних молодших школярів з низьким рівнем різновікових взаємин (63,8%) виявлено у класах, де педагоги мають низький рівень усвідомлення проблеми різновікових взаємин.

Таблиця

Вплив рівня усвідомлення проблеми різновікових взаємин педагогами на розподіл молодших школярів за рівнями різновікових взаємин (у %)

Рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин	Розподіл молодших школярів за рівнями різновікових взаємин		
	Високий	Середній	Низький
Високий	84,6	15,4	-
Середній	21,1	55,1	23,8
Низький	5,7	30,5	63,8

Отримані дані свідчать про те, що більшість (89%) учителів початкових класів не сприймають свій клас як групу, де навчаються діти різного віку, і хоча й помічають відмінності в особистісному розвитку старших і молодших дітей, у практиці педагогічної діяльності їх не враховують.

Для виявлення *особливостей розуміння* вчителями явища різновікових взаємин учнів як *об'єкта виховання* ми використали опитувальник для вчителів «Ваше ставлення до різновікових взаємин учнів».

Слід зазначити, що проведене нами опитування вчителів виявило їхню недостатню інформованість і зацікавленість проблемою різновікових взаємин як важливого чинника виховання особистості молодшого школяра.

Передусім, ми вважали за необхідне визначити, чого очікують педагоги від різновікових взаємин учнів, які їхні якості вони передбачають виховати завдяки цьому. Ми виявили, що у процесі визначення цілей різновікової взаємодії педагога були налаштовані на розвиток моральних якостей вихованців; формування і зміцнення шкільного учнівського колективу; розвиток самостійності, відповідальності та ініціативи; формування в учнів інтересу до професії педагога; поліпшення дисципліни, підвищення культури поведінки, стосунків між учнями; розвиток якостей майбутнього сім'янина; підвищення ефективності контролю за позаурочною діяльністю.

Слід зауважити: більшість опитуваних погоджуються з думкою, що педагог, який працює з різновіковою групою, повинен володіти особливими якостями. Найбільш значущими є зазначені якості, що виявляють себе під час діяльності: організованість і відповідальність. Друге місце займають такі вольові якості, як витримка та зібраність, а чуйність і доброзичливість посідають нижчі рангові позиції. Звідси очевидно, що більшість педагогів виявляють схильність до авторитарного стилю спілкування з вихованцями, хоча самі цього й не визнають. Такий висновок ми зробили, аналізуючи відповіді опитуваних на відповідне запитання, де більшість педагогів надали перевагу демократичному керуванню і значна меншість — авторитарному.

У ситуації вибору особистісних якостей педагога, які здатні ускладнити його взаємини з різновіковою групою, вчителі зазначили нерішучість, метушливість, неорганізованість. Підсумовуючи сказане і зауваживши, що моральні якості не були віднесені педагогами до переліку основних, необхідних у їхній діяльності, доходимо висновку, що в сучасному вихованні та розвитку особистості загалом утворюється дефіцит доброти та гуманності.

Наступне питання дало нам змогу виявити рівень усвідомлення педагогами відмінностей у розвитку психічних процесів молодших школярів різного віку. Проаналізувавши одержані результати, ми зауважили таке: основний контингент опитаних, насамперед, виокремлює особливості фізичного розвитку молодших школярів, такі, як зріст, вага, фізична сила, здатність витримувати фізичні навантаження. Більшість учителів звертають увагу на розвиток психологічних особливостей своїх вихованців: зазначають позитивні зміни у пізнавальних процесах; розвиток вольових якостей; вважають, що змінюється характер; вбачають зміни в емоційній сфері; вказують на розвиток компонентів самосвідомості. Слід зазначити, що оцінюючи зміни у розвитку характеру й емоційної сфери, всі опитувані вказували лише на їх негативні варіанти, вважаючи, що у школярів до 4-го класу розвиваються такі риси, як вередливість, упертість, імпульсивність, забіякуватість та інші форми емоційної неврівноваженості. Жодного разу не акцентувалась увага на характерних для цього віку можливостях морального вдосконалення дітей.

Важливим завданням нашого дослідження було визначити, які основні труднощі передбачають вчителі під час організації різновікових взаємин. Проаналізувавши відповіді, ми виявили, що вчителі однією з причин, що ускладнює організацію різновікової взаємодії, вважають власну професійну неготовність до виконання такого завдання, відсутність психолого-педагогічної літератури, звідки можна отримати відповідні знання, брак часу, відсутність відповідного приміщення, особисте небажання учнів. За оцінками опитаних педагогів менш вагомими виявилися такі причини: ситуативні, особистісні переживання та проблеми учнів, різні інтереси учнів і недостатній досвід різновікового спілкування в сучасних сім'ях.

Наші спостереження за діяльністю педагогів дають змогу поповнити наведений перелік: невміння вчителя долати стереотипи та недостатньо варіативна стратегія навчально-виховного процесу загалом.

Аналізуючи дані дослідження особливостей сприймання і *ставлення педагогів до молодших і старших учнів* класу, ми виявили: якщо середній арифметичний бал, виставлений педагогами під час оцінювання інтелекту дітей старшої підгрупи, становив 4,6 балів, то молодшої вікової підгрупи лише 3,8 балів. Середній арифметичний бал оцінювання здібностей дітей старшої вікової підгрупи — 4,8 балів, молодшої вікової підгрупи — 3,2 бали.

Ці результати переконливо свідчать про те, що у своїй діяльності вчителі орієнтуються на старших за віком учнів, оскільки з ними легше працювати і досягати успіху. Досягнення ж молодших за віком учнів на фоні успіхів старших менш помітні вчителю, він рідше заохочує їх, емоційний фон їхніх стосунків більш холодний та формальний. Таке ставлення вчителя до молодших дітей стає зразком, який прагнуть наслідувати інші діти.

Виходячи з того, що впливи педагогів є провідним фактором різновікових взаємин молодших школярів, виникає необхідність у просвітницькій і корекційно-розвивальній роботі з педагогами. При цьому потрібно говорити і про когнітивну, практичну та емоційну готовність не тільки учнів, а насамперед, педагогів до такої взаємодії.

З метою подолання труднощів у організації міжвікової взаємодії молодших школярів педагогам потрібно надати відповідну інформацію та психологічні рекомендації, в яких би розкривалася необхідність

оволодіння знаннями, вміннями й навичками роботи в різновіковій групі. Просвітницька робота має бути спрямована на усвідомлення педагогами необхідності оволодіння психолого-педагогічними знаннями, які допоможуть сформувати позитивні стосунки у різновіковому колективі учнів. На нашу думку, психологічна просвіта педагогічних працівників дасть можливість визначити умови створення в школі сприятливого психологічного клімату та попередити можливі ускладнення в розвитку різновікової взаємодії.

Висновки

Встановлено, що рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин молодших школярів є вагомим фактором, який впливає на рівень різновікових взаємин учнів. Стиль спілкування педагога з учнями, його ставлення до старших і молодших за віком учнів стають моделлю взаємин молодших школярів. Отже, рівень різновікових взаємин дітей молодшого шкільного віку визначальною мірою детермінується позицією найбільш референтної особи — вчителя. Усвідомлення педагогом проблеми різновікових взаємин, ставлення до молодших і старших за віком учнів, стиль його спілкування з дітьми різного віку стають моделлю поведінки його учнів. При цьому ситуація різновікових взаємин створює сприятливі умови для відтворення та засвоєння того типу ставлення до молодших учнів, яке демонструє вчитель. Якщо класними керівниками молодших школярів є педагоги з високим рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин, то більшість учнів (84,6% досліджуваних) мають високий рівень різновікових взаємин. У педагогів із середнім рівнем усвідомлення проблеми різновікових взаємин більшість учнів мають середній рівень різновікових взаємин (55,1% досліджуваних). Найбільшу кількість досліджуваних молодших школярів з низьким рівнем різновікових взаємин (63,8%) виявлено у класах, де педагоги мають низький рівень усвідомлення проблеми різновікових взаємин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Общие вопросы социологической и психологической теории личности / Б.Г. Ананьев // Психология личности. — Самара : Баракс-М, 2000. — Т. 2. — С. 52–73.
2. Бовть О.Б. До питання агресивної поведінки педагогів / О.Б. Бовть // Освіта і управління. — 1997. — № 2. — С. 134–138.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 306 с.
4. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский; под. ред. А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурия. — М. : АПН РСФСР, 1956. — 519 с.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю.Б. Гиппенрейтер. — М. : Книга, 1996. — 163 с.
6. Истратова О.Н. Справочник психолога начальной школы. — 2-е изд. / О.Н. Истратова, Т.В. Эксакусто. — Ростов н/Д. : Феникс, 2004. — 448 с. — (Серия «Справочники»).
7. Кушнірюк В.М. Міжособистісне спілкування в педагогічному процесі як засіб ефективного розвитку гуманістичної спрямованості особистості учня / В.М. Кушнірюк // Вісник Прикарпатського університету. — Івано-Франківськ : Вид. Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаника, 1998. — Вип. 1. — С. 133–140.
8. Липкина А.И. Самооценка школьника / А.И. Липкина. — М. : Знание, 1976. — 64 с.
9. Лисина М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками / М.И. Лисина // Вопросы психологии. — 1982. — № 4. — С. 18–35.
10. Матюхина М.В. Возрастная и педагогическая психология: учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / М.В. Матюхина, Т.С. Михальчик, Н.Ф. Прокина; под. ред. М.В. Гамезо. — М. : Просвещение, 1984. — 256 с.
11. Мир детства: младший школьник / под. ред. В.В.Давыдова. — М. : Педагогика, 1981. — 400 с.
12. Рабочая книга школьного психолога / под. ред. И.В.Дубровиной. — М. : Просвещение, 1991. — 303 с.
13. Столяренко Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. — Ростов-н/Д. : Феникс, 2004. — 671 с.
14. Эльконин Д.Б. Выдержки из научных дневников / Д.Б. Эльконин. — М. : Педагогика, 1989. — С. 512.

Столяренко О.Б.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ УЧИТЕЛЯ К РАБОТЕ С РАЗНОВОЗРАСТНОЙ ГРУППОЙ УЧАЩИХСЯ

В статье представлены результаты исследования влияния педагога на уровень разновозрастных взаимоотношений младших школьников. Обнаружена зависимость их показателей от понимания педагогами данной проблемы. Доказано, что отношение педагога к младшим и старшим по возрасту ученикам, стиль его общения с детьми разного возраста становятся моделью поведения его учеников.

Ключевые слова: *разновозрастные взаимоотношения, разновозрастная группа, совместная деятельность, стиль педагогического общения.*

Stolyarenko O.B.

PSYCHOLOGICAL TRAINING TO WORK WITH PUPILS DIFFERENT AGES

In the article the results of research of influence of teacher are presented on the level of mutual relations of children of different age. Found out dependence of indexes of mutual relations of children of different age on understanding of this problem teachers. It is well-proven that attitude of teacher toward junior and senior on age students, style of his socializing with the children of different age become the model of conduct of his students.

Key words: *mutual relations, joint activity, collaboration. style of pedagogical intercourse.*